Kārlis Ēriks Arons, Ināra Ančupāne, Vents Miltiņš,
Alfrēds Miltiņš

SKAISTAIS (DAIĻAIS) UN SKAISTUMKOPŠANA LATVISKĀS MENTALITĀTES PRIEKŠSTATOS

Pētījumi par veselību, slimību, skaisto un skaistumkopšanu latviešu folklorā jau pagājušajā gadsimtā piesaistīja daudzus autorus. Folkloras apcirkņos uzkrātās atziņas vēl nav izsmeltas arī mūsu dienās.

Skaistums ir viena no vissenākajām kultūrizjūtām, kāda bija sava laika vērtību apzinātājiem. Skaistā (daiļā) jēdziena saturs saistās ar ētikas, estētikas un medicīnas nozaru apzināšanu un izpratni. Skaists cilvēks ir vērtēts visos laikmetos. Senajā Grieķijā un senajā Romā skaisto pielūdza un dievināja. Skaistuma dievietēm ziedoja vērtīgus upurus un veltīja cildinošus vārdus. Drūmajos viduslaikos skaistus cilvēkus uzskatīja par velna sabiedrotajiem. Renesanses laikmetā skaistumu izcēla un cildināja. Taču revolūcijas skaisto iznīcināja un noliedza.

Skaistuma jēdziens ir dinamisks, tam skaidrojums rodams arī mūsu dienās. Pasaulē nav absolūti skaistu cilvēku. Katram indivīdam piemīt savs skaistums un īpatnības, kas viņu izceļ citu vidū. Kas vienam nepatīk, tas var iejūsmināt otru. Mūsu estētiskā izjūta prasa ķermeņa tīrību un veselību, bet tā – pareizu un saprātīgu ķermeņa kopšanu. Dažkārt nepieciešams izcelt vai notušēt kādu īpatnību, pielietojot palīg līdzekļus. Skaistumkopšanas noslēpumos ietilpst viss, kam ir sakars ar ārējo izskatu, labsajūtu vai slimību. Skaistuma un skaistumkopšanas izpratnē ir būtiskas atšķirības Austrumu un Rietumu kultūrā; savas īpatnības ir arī Latvijā.

Ievērojama latviešu folkloras pētniece Janīna Kursīte atzīmē, ka meklējot pētījuma atbalsta punktu, veiksmīgi to izvēlēties ārpusē (pasaules vai Eiropas valstu skatījumā) un iekšpusē (latviešu mentalitātes skatījumā). To visu analizējot, pētnieks, pēc iegūto

izpētes avotu sintēzes, iegūst savu subjektīvo skatījumu. To var saskatīt latviešu tautas dziesmu pētījumos, kuros var redzēt skaistā (daiļā) izpratni, skaistumkopšanas elementus un diētas ieteikumus, kā arī harmonijas motīvus vīrieša un sievietes savstarpējās attiecībās.

Uz skaistuma un skaistumkopšanas izpratni un racionālā attīstību 19. gs. un 20. gs. sākumā lielu ietekmi atstāja Eiropas valstu galvaspilsētu un Pēterburgas zinātnisko un praktisko centru sasniegumi.

Šodienas skatījumā Latvijas nākotnes modelis saskatāms trīs variantos – Latvija kā maza Krievija, Latvija kā kosmopolītiska iebraucamā vieta, latviska Latvija. Pēdējais saistās ar dziļu vēsturisku izpratni, kas joprojām prasa pētījumus. Šeit latviskās mentalitātes izpratnes jomā lielu ieguldījumu sniedz folkloras pētījumi.

Tautasdziesmās var saskatīt latvisko priekšstatu sistēmu par skaisto, tā izkopšanu un aprūpēšanu. Īpaša uzmanība tiek pievērsta cilvēka iekšējam un ārējam skaistumam, kā arī pretējo dzimumu attiecību harmonijai. Lielākā daļa tautasdziesmu veltīta sievietes skaistumam.

Basilijs Plīnijs darbā *«Rīgas slavināšana»* 1595. gadā par latviešu sievieti raksta, ka Rīga antīkajai Grieķijai varētu dot jaunavu pat no zemākas kārtas, bet skaistāku par Trojas Helēnu. Viņš uzsver, ka vietējo sieviešu skaistums ir dabisks – *«iezemietes nepazīst ziedi, nelabo savu izskatu ar ārstniecības līdzekļiem»*.

Skaistumam pievērš uzmanību visu kārtu sievietes, arī “gana meita”:

*Es uzgāju gana meitu,
Birzē galvu sukājot;
Zīda mati, zelta ķemme,
Sudrabiņa suseklītis.*

LD 29487

Sievietes skaistums saplūst ar skaisto dabā:

*Dzeltenš mans kumeliņš
Kā dzeltena cielaviņa;
Tautas meita mugurā
Kā sarkana magonīte.*

LD 18287

Sievietes skaistumu papildina vīrieša klātbūtne:

*Mūs' māsiņa sēž aiz galda
Kā sarkanis rožu zieds;
Tautu dēlis blakam sēd
Kā dzeltena miežu vārpa.*

LD 21431

Ar daiļumu sieviete piesaistīja "tautu dēlu":

*Par brīnumu es izaugu
Skaista meita māmiņai;
Lai varēju tautu dēlu
Simtu jūdzes kaitināt.*

*Spožu pinu vainadziņu
Sidrabiņa lapiņām.
Lai varēju tautu dēlu
Simtu jūdzes kaitināt.*

Tautasdziesmās atspoguļojas harmonijas motīvi sievietes un vīrieša attiecībās:

*Skaista mana līgaviņa,
Skaista dienu, skaista nakti,
Skaista dienu pie darbiņa,
Skaista nakti klātgulēt.*

LD 24997

Nozīmīga vieta ierādīta sievietes ķermeniskajam skaistumam – sievietes augumam jābūt proporcionālam, tas nedrīkst būt ne resns, ne tievs, bet pagarš gan. Visvairāk mātes tīkoja, lai meitas būtu slaikas kā liepas. Resnums bija neglīts un nevēlams.

Par bērna skaistumu rūpējās no mazotnes. Senči ticēja, ka kūmām ir suģestējoša ietekme uz bērnu, tāpēc viņus aicināja ar lielu izvēli. Kūma ģērbās skaisti, stādīja rozi, lai bērns būtu skaists un ziedētu kā roze. Vecāki rūpējās, lai meitas augtu daiļas un veselas.

Galvas formai bija jābūt ovālai vai apaļīgai. Lai iznāktu ovāla galvas forma, latvieši tāpat kā ēģiptieši veido bērna galviņu, apsienot ap galvu tā saucamo pārpierīti.

Ādas krāsai jābūt gaišai, iesārti baltai. Lai sejas āda nenosauļotos, to apsedza ar baltu paladziņu. Lai iegūtu svaigu sārtumu, meitas mazgājās āboliņa rasā vai pienā, it īpaši kazas pienā:

*Es mutīti nomazgāju
Āboliņa rasiņā,
Lai zied mani vaigu gali
Kā sarkans āboliņš.*

Pieres balināšanai lietoja pūderi (smalki milti, stērķele, svina baltums):

*... Daiļojās mātes meita,
Pierīt vien balināja.*

Acu krāsa dažādos Latvijas novados ir atšķirīga: Latgalē vairāk zilacainu, bet Kurzemē – brūnacainu cilvēku.

Matiem jābūt gariem, bieziem, spīdīgiem un gludi sasukātiem:

*Bāliņos dzīvodama,
Zelta matus audzināju:
Viena pati matu bize
Deviņiem žuburiem.*

Latgalē sievietēm bija visgaišākā matu krāsa, bet tumšmates visvairāk sastopamas Kurzemē. Lai mati augtu, tos iezieda ar sviestu vai vistu taukiem. Biežus, veselīgus matus audzē ar rīvētu sīpolu apsējiem pirms matu mazgāšanas. Gaišus matus skaloja ar kumelišu, bet tumšus – ar apiņu vai riekstu čaumalu novārījumu.

Ja augums padevies mazs, tad Laimīte piešķīra vēl kādu citu dāvanu:

*Maziņš mans augumiņš,
Prāva mana valodiņa;
Valodiņa palīdzēja
Mazajam augumam.*

Krūšu uzdevums bez bērnu zīdīšanas bija piūšu kaitināšana:

*Manis dēļ, bāleliņi,
Zirņu, pupu nesējati
Man pašai pupas auga,
Zirnīts pupas galiņā.*

Nopietnākais darbs par skaistumu un tā aprūpēšanu latviešu valodā ir izdots 50. gados Kanādā. Tas ir radies saistībā ar darba tirgu, jo elegances bija noteicoša nozīme darba iegūšanā pie darba devēja. Latviskā skaistuma izpratne saskanēja ar eiropieško. Taču mūsu dienās izpratne par skaistumu ir paplašinājusies un saistās ar dažādu ķermeņa daļu tetovējumiem un rotājumu pielietojumu.

Lai sakārtotu skaistuma izpratnes un skaistumkopšanas jautājumus, kā arī sagatavotu speciālistus kosmētikā un kosmetoloģijā Rīgā izveidota kosmētiķu skola, bet LU – studijas kosmetoloģijā.

Literatūra

Alksnis J. Materialien zur lettischen Volksmedizin. – Halle, 1894. – 98 S.

Alksnis J. Latviešu tautas ārstniecības pamati // Latvju tautas dainas. – Rīga, 1932., – XI sēj. – 3.–16. lpp.

Alksnis J. Latviešu tautas ārstniecība un tautas dziesmas // Latvju tautas dainas. – Rīga, 1932. – XI sēj. – 17.–33. lpp.

Vitenberga-Baķis A. Skaistuma higiēna. – Rīga: J. Grinberga apgādiens, 1932.

Bregžis K. Daži materiāli par seniem tikumiem // Latvju tautas dainas. – Rīga, 1932. – XI sēj. – 95.–100. lpp.

Šmits P. Meitās iešana un rupjas dziesmas // Latvju tautas dainas. – Rīga, 1932. – XI sēj. – 89.–94. lpp.

Kupcis J. Tautas medicīnas līdzekļi dainās. – Rīga, 1933. – 161 lpp.

Pērkone E. Skaistuma noslēpumi. – Toronto: Amaryllis Cosmetological Institute, 1956.

Ūdre V. Skaistums un skaistumkopšana latvju folklorā // *Universitas*. – 1985. – Nr.55.

Miltiņš A. Tautas dziesmas par slimībām un veselību // *Veselība*. – Rīga, 1988. – Nr.11. – 16 lpp.

Miltiņš A. Tautasdziesmas par seksuāli transmisīvām slimībām // *Latvijas Ārsts*. – 1990. – Nr.4. – 73.–76. lpp.

Vasariņš P., Miltiņš A. Dermatoveneroloģija ģimenes ārstiem. – Rīga, 1993.

Vasariņš P., Miltiņš A. Nedermatovenerologu apmācība dermatoveneroloģijā // *Latvijas Ārsts*. – 1995. – Nr.7. – 53.–55. lpp.

Kursīte J. Latviešu folklorā mītu spoguļi. – Rīga: Zinātne, 1996.

Ančupāne I. Sievietes skaistuma izjūta latviešu tautasdziesmās // XVIII Baltijas zinātņu vēstures konferences tēzes: II daļa. – Rīga, 1996. – 54.–55. lpp.

Miltiņš A., Ančupāne I., Miltiņš V., Stepanova I., Miltiņa A. Dermatoloģijas studijas kosmetoloģijā // *Jums, kolēģi*. – 1997. – Nr. 9. – 40.–41. lpp.

Ančupāne I., Miltiņš V., Stepanova I., Ratniece I. Kosmētika un kosmetoloģija Latvijā // *Latvijas Ārsts*. – 1998. – Nr. 1. – 44.–45. lpp.

Miltiņš A., Vasariņš P. Dermatoveneroloģijas pēctecība Latvijā // *Latvijas Ārsts*. – 1997. – Nr. 9. – 565. – 567. lpp.

Арон К.Я. К изучению латышской народной медицины // Из истории медицины. – Рига, 1963. – Том V. – С. 109–128.

Страдиньш Я.П., Арон К.Я. Неопубликованные выступления П.И. Страдина на декаде по истории медицины в Москве в феврале 1946 г. // Из истории медицины. – Рига, 1963. – Том V. – С. 55–69.

Милтиньш А.П. Народная медицина о заболеваниях кожи и органов мочеполовой системы по материалам латышского фольклора // Итоги и задачи историко-медицинских исследований. – Москва, 1966. – С. 126–129.

Милтиньш А.П. Медицинские аспекты в собрании латышских народных песен Кришьяна Барона // Вопросы истории Тартуского университета. – Тарту, 1967. – Том XXI. – С. 126–135.